

Balipap Ferenc

Ismerjük meg a settlementet!

A magyarországi settlement története (II.)*

Az előző két fejezetben vázlatosan áttekintettük az 1900-as évek első harmadában Magyarországon forgalomban volt szociálpolitika-értelmezéseket, valamint az Újpesti Főiskolai Szociális Telep létrehozásának megfogalmazott eszméit. (Az *Esély* első számában pedig Hilscher Rezsőnek azt az írását adtuk közre, amelyben ő 1936-ban összefoglalta a settlement addig ismert nemzetközi történetét.) Átfogó és kritikai méltatásra ezúttal sem vállalkozhatunk. Célunk csupán — miként erre előző írásunkban már utaltunk — a settlement szerveződésének, szervezetének, módszereinek és működésének a vázlatos leírása lehet. És szellemének ébresztgetése . . .

További áttekintésünk főleg az időrendet követi, de megjegyezzük, hogy a hivatkozásokban szereplő írások részletesebb megismerését jó szívvel ajánljuk a téma iránt érdeklődőknek. (A források többsége elérhető az Országgyűlési Könyvtárban.) Bizonyosan nem fogják megbánni sem a szociális munka intézményesítéséről vagy társadalmibb módszereiről gondolkodók, sem az egyre szorultabb helyzetben lévő népművelés kiutkeresésével bajmólódók, ha felfedező szándékkal beleássák magukat a szociálpolitika és a művelődéspolitikai határvidékére települt intézmény, a settlement történetébe. (Szándékaink szerint az *Esély* egy későbbi számában szívesen visszatérnénk, immár a történeti rovaton kívül, azokra a véleményekre, elképzelésekre, amelyek a mai szakemberekben felvetődtek a settlement történetével és működésének leírásaival való találkozás során.)

A továbbiakban tehát tárgyszerűen és kronologikusan kísérik végig a magyarországi settlement-történet jelentősebb mozzanatait.

3. A Főiskolai Szociális telep történetének főbb állomásai

Schüler Dezső írja le,¹ hogy Magyarországon már az 1900-as évek elején történtek kísérletek settlement létesítésére. Pl. Budapest Tanácsa 1910-ben ilyen céllal létesítette az akkori V. kerület Vág utcai *Népházát*. Settlementszerű tevékenységjegyek mutatkoztak az *Erzsébet*

* Ez az írás az MTA—Soros Alapítvány támogatásával végzett kutatás alapján készült.

Népakadémia és a *Szabad Lyceum* működésében is — ezek azonban nem álltak össze jellegzetes, tehát a nemzetközi mintához illő, tipikusnak ítéltető settlement szervezetté és működésmóddá.

1905-ben Kolozsvárott az Erdélyi Múzeum Egyesület Jog- és Társadalomtudományi Szakosztályán belül tudományos és gyakorlati munka kezdődik a szociális problémákkal való foglalkozásra. „Elve volt a szakosztálynak, hogy a tudományos munka és a gyakorlati alkotások a körülöttünk alakuló élet kívánalmaihoz illeszkedjenek.”² Érdekesség, hogy míg a világon szinte mindenütt a munkásság helyzete váltja ki a settlementek létesítését, a magyar settlement-mozgalom gyökerei nem az ország ipari centrumából, Budapestről, hanem Erdély fővárosából indultak ki. Ennek magyarázatát *Hilscher Rezső* úgy írja körül, hogy „a munkásság és a magyar társadalom másik része közötti ellentétet elsősorban a nemzeti és a nemzetközi gondolat összeütközése mélyítette ki, s hogy a lüktetőbb, lázasabb életvitelű fővárosnak a nemzeti irányzathoz való tartozása felszínesebb, jelszavasabb volt, és vezető társadalma az ellentét tulajdonképpeni lényegén nemigen gondolkozott, hanem egyszerűen regisztrálta, tudomásul vette az ellentétet, kereste az ellenséget, és ahol tudta, ütött rajta, de az ellentétek kiküszöbölésének eszközeiről nem gondoskodott. Ezzel szemben Erdély ipari életének lassúbb méretű fejlődésében a munkáskérdés kialakulása az ottani társadalom tisztán látó tagjainak szinte szeme előtt történt, és a kérdés lényegének alapos megismerése rámutatott arra, hogy a nemzeti közösség fejlettsége sem gazdasági, társadalmi, sem politikai tekintetben nem nélkülözheti a munkásságot, e csoport nélkül ez a közösség csonka, és evvel együtt rámutatott arra is, hogy a magyar munkásság ‚nemzetköziség’ elsősorban a magát nemzetinek nevező társadalom részéről a munkásság sorsa iránt tanúsított közömbös magatartás következménye.”³

1909 karácsonyára már megfogalmazódik a Kolozsvárott munkát végzők számára „a szociálpolitikai intézmények egységességének szükségessége. E szociális mozgalom és az abból táplálkozó intézmények központi intézete megszervezésének helyül Budapest jelöltetett meg; egyrészt az itt élő munkásnép számára való tekintettel, másrészt abból kiindulva, hogy a társadalmi tudományok a budapesti egyetemeken és főiskolákon voltak akkor a legerősebben képviselve.”⁴

1911. január 25-én a gróf Zichy János vallás- és közoktatásügyi miniszter által korábban a szervezéssel megbízott Pálffy Sándor gróf „a mozgalom feladatait, azok eszközeit és a munka módját ismertető tervezet megbeszélésére”⁵ értekezletet hívott össze. Itt az alapítás, a szervezet, a szervezés és a működés számos kérdését alaposan megvitatják a jelenlévők.⁶ A részletekbe menő tárgyaláson javaslat született arról is, hogy a Főiskolai Szociális Telepnek „társadalmi szervezete legyen és egyesületi formában létesüljön”.⁷ Ezt azonban később módosították: „állami alapítású autonóm intézeti (institut) — alapítványi — jellegűvé”.⁸ A miniszter előkészítő bizottságot nevezett ki a további szervezési teendők elvégzésére.

1911. április 25-én ez a bizottság beszámolt munkájáról, amely a szervezeti-irányítási kérdések kidolgozásának részleteire vonatkozott. Az intézményt ők már „mint a vallás- és közoktatásügyi miniszter főfelügyelete alá tartozó, állami típusú autonóm szociálpolitikai inté-

zet"-et⁹ írják le és építik fel. Rendelkeznek kormányzásáról, vagyoni eszközeiről, működési feltételeiről stb.

1912-ben Újpesten az Erkel u. 26—28. szám alatt létesült a Főiskolai Szociális Telep. „Létesítéséhez gróf Károlyi László és Újpest város közönsége telekadománnyal, a vallás- és közoktatásügyi m. kir. minisztérium pedig állami segéllyel, gróf Pálffy Sándor, Földes Béla, Korb Flóris és ifj. Erődi-Harrach Béla munkájukkal és természetbeni adományokkal járultak hozzá.”¹⁰ A szerveződő intézet munkaprogramját Hilscher Rezső így foglalja össze:

„1. Gyakorlati munka végzése a munkásság szociális (egyben gazdasági), egészségügyi és kulturális szükségletei kielégítésének előmozdítása érdekében.

2. A gyakorlati munka révén tanulságok szerzése, a munkásság szociális, gazdasági, egészségügyi és kulturális helyzetének emelése érdekében.

3. Az olyan közfelfogás kialakítása, amely a munkaerőben a nemzet gazdasági életének nélkülözhetetlen értékét látja, és a mesterséges, erőszakolt osztálytagozódás válaszfalainak ledöntésével egységes, egyelő nemzeti társadalom megvalósítására törekszik.

4. Az egyeteméről és a főiskolákról kikerült ifjaknak a gyakorlati szociális munkába való bevonása, valamint azok elméleti továbbképzése révén: biztosítása annak, hogy ezek, megfelelő pozícióba jutásuk után, a szociális gondolat propagálói lesznek, elhelyezkedési körükben és általában az életben tanúsított magatartásukban ez a szociális gondolat fog kifejeződni, és másokat is igyekeznek az eszmének megnyerni.”¹¹

(Vagyis a társadalmi ellentétek két végső pólusán lévő rétegek „össze-nevelésére” utal e helyen Hilscher is . . .)

1913-ban a Főiskolai Szociális Telep működése elindult. Hilscher megállapítja: „a magyar társadalom értetlenül állott az intézménnyel szemben. (. . .) A nehézségek (. . .) egyszerre mutatkoztak meg, és úgy a munkásság, mint az ún. ‚polgári’ társadalom előbb teljes közönnyel, később, a politikai viszonyok eltolódása után, hatalmi erővel igyekezett az intézmény törekvéseit lehetetlenné tenni.”¹² (A háború azonban hamarosan eloszlatta a munkáscsaládok kételyeit; növekvő nehézségeik közepette főleg a *néphivatalt* keresték fel egyre többen.)

1914—1920 között a Főiskolai Szociális Telep nem eredeti céljainak megfelelően működött. (A háború alatt pl. legnagyobb részét hadikórháznak használták. — Megemlítjük, hogy Hilscher Rezső 1915-ben kapcsolódott be a telep munkájának gyakorlati végzésébe.)

1920-ban az ekkor létesülő *Közgazdasági Egyetem*hez kapcsolták, miközben alapítványi jellege is megmaradt. Ekkortól a neve: *Egyetemi Szociálpolitikai Intézet*, mint a szociálpolitikai tanszék gyakorlati intézete. Rendeltetészerű működése ez év őszétől számítható. Szervezetében három nagy osztály alakult ki: az *Általános Népvédelmi*, a *Közművelődési* és a *Szociális Egészségügyi Osztály*. Ezek a környezetükben élő emberek életének, helyzetének és viszonyainak teljes körére igyekeztek irányulni, miközben tevékenységük során egymáshoz is szorosan kapcsolódtak. A munka centrumába a család illetve a családvédelem került.¹³

A 20-as évek végén az egyes osztályok a következő szervezeti egységekből álltak:

— az *Általános Népvédelmi Osztály*: néphivatal, családi patronázs, fiatalkorúak patronázsa, tanonc- és munkaközvetítő. (Fő szerve — a Néphivatal.)

— a *Közművelődési Osztály*: népkönyvtár, munkásolvasó; általános ismeretterjesztő előadások, tanfolyamok és szemináriumok szervezése; gyermek napközi otthon; tanonc-, legény-, leány- és munkáskör; cserkészlet. (Fő törekvése az állampolgárrá nevelésre irányított kulturális nevelés és a szükségletekre építő praktikus ismeretek terjesztése.)

— a *Szociális Egészségügyi Osztály*: tüdőbeteg-gondozó és rendelő; venereás beteggondozó és rendelő; bakteriológiai és röntgenlaboratórium. (A megelőzésre törekszik; együttműködik a Stefánia Szövetség helyi csoportjával, amely a gyermekvédelmet három éves korig végzi.)¹⁴

1929 tavaszán Hilscher Rezsőt a szegedi egyetemi és főiskolai hallgatók *Bethlen Gábor Köre* meghívja Szegedre, hogy tartson előadást „A Főiskolai Szociális Telep tevékenysége és a settlement-munka módszere” címmel. (A Kör Buday György által szerkesztett kiadványainak 5. füzeteként megjelent az előadás szövege, a szerkesztő A tanyai agrár-settlement című előszavával. A tanyai agrár-settlementet egyébként 1928-ban kezdték el szervezni a szegedi fiatalok, *Buday György* joghallgató irányításával. A Bethlen Gábor Körben közel kerül ehhez, illetve bekapcsolódik ebbe a munkába többek között *Reitzer Béla*, *Bibó István*, *Ortutay Gyula*, *Erdei Ferenc* és *Radnóti Miklós* is. Az egyetemisták azonban hiába „hittek nagyon a belátás és a meggyőzés társadalomformáló erejében” — miként Buday fogalmazott —, a settlementnek ez az irányzata nem tudott sem gyökeret verni, sem érdemleges eredményeket elérni a magyar vidéken.)¹⁵

Hilscher itt Szegeden részletesen ismerteti az Újpesti Telep gyakorlati munkájának és szervezetének szinte valamennyi összefüggését. A munka komplexitására utaló példaként kiemeljük a néphivatalt leíró néhány gondolatát: „A néphivatalnak éppen úgy, mint az Intézet többi munkaágának szeme előtt, tevékenysége közben a társadalom egységének gondolata áll, és ennek a célnak a szolgálatában folytatja működését. A néphivatalnak itt különösen nehéz a szerepe, hiszen munkájának legnagyobb része különböző erkölcsi, szociális és gazdasági érdekek összeütközésével kapcsolatos, tehát ha nem is mindig ellenségek között folyik, de legtöbbször olyan ellenfelek között, akik önmaguktól nem tudnak arra a fokra emelkedni, hogy önnön érdekeik szolgálatán kívül meglássák az igazságot, vagy mikor a társadalmi szükségességek úgy kívánják: a méltányosságot.

Ilyenkor a néphivatal ugyancsak a szociális pedagógia eszközeihez nyúl, amiben különös erőforrást nyújt számára az irányában ma már úgyszólván minden oldalról fennálló bizalom. Az érdekeknek az igazságosság és a méltányosság jegyében való összeegyeztetése a főcél, és ez igen sokszor el is érhető. Úgy a családtagok között, mint a háztulajdonos és lakó, munkaadó és munkás között csak ott nyúl a törvényes eszköz igénybevételéhez, ahol ilyen módon eredményt elérni nem lehetne.

A munka nem csupán ügyiratok, beadványok elkészítésében áll, hanem a védelem érdekében szükséges aktív közreműködésben, amely állandó és következetes mindaddig, míg az eredmény nem mutatkozik meg.”¹⁶

1932. március 16-ától a settlement új neve — „a már eddig is jelentékeny eredményeket felmutatott s a magyar szociális munkának nemzetközi viszonylatban is értékelést és elismerést szerzett Egyetemi Szociálpolitikai Intézet tevékenységének további fejlesztése és kiterjesztése érdekében”¹⁷ — *Országos Szociálpolitikai Intézet*. Feladata a szociális nevelés országos központjává válni; vidéki intézmények kiépítésével, szociálpedagógiai, szociálhigiéniai, munkásügyi, falu- és tanya-politikai intézmények létesítése; gondozással, segítségnyújtással stb. Olyan szociálpolitikai kör megszervezése, amelyre „az állami és municipiális szociálpolitika vagy egyáltalán nem, vagy csak kevésbé alkalmas”;¹⁸ anyaggyűjtés és dokumentálás, kiadványok megjelentetése; tanulmányi otthonok fenntartása egyetemi és főiskolai végzettségűeknek, kapcsolattartás a munkáskérdéssel foglalkozó hazai és külföldi intézményekkel stb.

1936 júniusában a settlement-jellegű szociális és népművelési kezdeményezések terjedését látva a Székesfőváros Népművelési Bizottsága settlement-tanfolyamot szervez Balatonlellén, „melynek célja egyelőre nem a kivitelhez szükséges szakemberek képzése volt, — csupán az, hogy a gyakorlati népművelők és a szociális munkások találkozásából, vitáiból és megbeszéléséből kialakuljon a magyar settlement fogalma és megrajzolódjának azok az utak, amelyeken e mozgalomnak a helyi viszonyokhoz alkalmazkodva el kell indulnia”.¹⁹

1937-ben az Országos Szociálpolitikai Intézet jól átgondolt, több fokozatú *Szociális Akadémiát* hirdet. (Közigazgatási tisztviselők részére szervezett 2 hónapos szociális képzőtanfolyamtól, az elvégzett egyetemi tanulmányok után szociális pályára készülők részére 1 éves átképzésen át a szociális munkaszolgálat 2 éves tanfolyamáig — 9 különböző formában.²⁰)

A 40-es évek elejére széleskörű együttműködést is kialakított az intézet különböző hatóságokkal, szervezetekkel és intézményekkel. (Schuler leírja azt is, hogy akik tanulmányaik során itt tapasztalatokat szereztek a settlement-munkáról, néhányan hasonló kezdeményezésekbe fogtak pl. *Rákospalotán, Rákosszentmihályon* és *Budapesten* a XIX. Közraktár u. 24. szám alatt.²¹)

Más szervezetek és intézmények is példának tekintették az újpestiek működését, *Budapesten* a X. kerület *Kozma u. 7—9.* alatt — és a X. kerület *Ceglédi u. 30.* szám alatti intézmények settlement-jellegűek. Schuler arról is beszámol, hogy a két budapesti szociális telepen kívül „néhány, szűkebb keretek között mozgó, társadalmi úton fenntartott szociális telep működik a fővárosban. (Pl. Óbudán a Bohn-téglagyár területén; a Soli Deo Gloria egyesület settlementje; a Madarász utcai settlement stb.) Ezek a telepek azonban még a fejlődés kezdetén vannak, s így nélkülözik az anyagi, szociál-egészségügyi és kulturális gondozás harmonikus és nagyobb méretű kiépítettségét.”²² Ezeket segítő, munkájukat fejlesztendő és koordinálandó a főváros *Központi Szociális Telep* létesítését tervezi. 1939. február 15-én a törvényhatósági bizottság elfogadta a Budapest Székesfőváros Központi Szociális Telepére vonatkozó javaslatot. Ez — Schuler leírása szerint — lényegében a mai értelemben vett (a közművelődési intézményekre jellemző) hálózati-módszertani központ funkcióinak ellátására lett volna hivatott. Részletesen ismerteti a tervezett intézmény szervezetét és tevé-

kenységterületeit, majd végezetül hangsúlyozza: „a főváros területén a settlement-hálózat (...) kiépítésére mielőbb szükség volna”.²³

1948-ban az Olt Károly népjóléti minisztersége alatt hozott 12.820/1948. sz. kormányrendelettel szüntették meg (1949. január 1-i hatállyal) a settlement-szerűen működő első magyarországi Főiskolai Szociális Telepet;²⁴ ezt az ellentmondásosságában is tanulságos és ígéretes szociális és népművelési intézményt; ezt a humanista értelmiségi kezdeményezést és vállalkozást, amely a megszüntetése előtt több mint másfél évtizeddel már az Országos Szociálpolitikai Intézet címét viselte. Egy ígéretes lehetőségű intézmény működését bevégezte — mielőtt célját pontosan, érvényesen (valóban társadalmi méretűen és demokratikusan; az új viszonyokhoz igazodva; a telepszerűségéből kiszabadítva; valóságosan is közös társadalmi célok érdekében; társadalmilag nem szeparált közegben teremtve együttműködést értelmiség és munkásság között) átgondolhatta és megfogalmazhatta, illetve megvalósítását kipróbálhatta volna. Egy olyan intézmény szűnt meg, amelynek igazgatója egy ízben elméleti fejtegetésében méltán írta le róla azt a ma is vonzóan hangzó kifejezést, hogy *társadalmi központ*. Egy olyan intézmény, amely persze korának hatásai alól nem maradt független, de amely ennek ellenére használni akart és tudott a rászorulóknak, ezek közegeiben igyekezett működését kialakítani, megpróbált segíteni mindazoknak, akik a hatókörében éltek. Úgy látjuk, hogy praxisában, de még inkább ennek orientációjában nem tudott túllépni kora jellemző meghatározottságain, minden próbálkozása, jószándékú kinyilatkoztatásai ellenére sem. De azoknak az elméleti megfontolásoknak és következtetéseknek a fonalát, amelyekben az emberek gazdasági, társadalmi és kulturális tevékenységének és viszonyainak kölcsönösségét, összefüggését ismerték el és tárták fel ennek a reformista, evolucionista, humanista mozgalomnak a vezetői, azt bizony nagy, mondhatni súlyos hiba volt olyan hirtelen és végérvényűen elszakítani. Az egészséges és szerves fejlődés útjait járó társadalmak máig példáznak a settlement-belihez hasonló segítő kapcsolatokat a különböző helyzetű állampolgárok együttélésében és együttműködésében...

A társadalmi organizációt felszámoló, szétszaggató politikának azonban nemcsak ez az intézmény, hanem hamarosan maga a szociálpolitika is áldozatul esett...

Jegyzetek

1. Schuler Dezső: Hatósági és társadalmi embervédelem Budapesten. II. köt. Bp. (512 old.)
2. ifj. Erődi-Harrach Béla: A magyar settlement eszméi. Bp. 1927. (27. old.)
3. Hilscher Rezső: A Főiskolai Szociális Telep tevékenysége és a settlement-munka módszere. Szeged, 1929. (4—5. old.)
4. Az Országos Szociálpolitikai Intézet Alapítólevele. 1932. (2. old.)
5. Uo. mint a (2) sz. (28. old.)
6. Uo.
7. Uo. (34. old.)
8. Uo.
9. Uo. (36. old.)
10. Uo. mint a (4) sz.
11. Uo. mint a (3) sz. (9—10. old.)
12. Uo. (10. old.)
13. Uo. (13—14. old.)
14. Uo. (15. old.)
15. Az agrár-settlementről ld.: Buday György: Az agrár-settlement-mozgalom. = Társadalompolitikai Füzetek. 1933. III. köt. (48. old.); — Joó Tibor: Az ifjúság és a falu népe. = Magyar Szemle, 1929. július (287—289. old.); — Buday György: Az agrár-settlement mozgalom útja = Nyugat, 1933. XXVI. évf. I. köt. (32—36. old.); — Csaplár Ferenc: A Szegedi

Fiatalok Művészeti Kollégiuma. Bp. 1967. és Gereblyés László: Agrár-settlement és „népi kultúra”. = Társadalmi Szemle, 1932. II. évf. 3. sz.

16. Uo. (19–20. old.)

17. Uo. mint a (4) sz. (1. old.)

18. Uo. (3. old.)

19. *A settlement.* (Szerk.: Novágh Gyula) Bp. 1937. (4. old.)

20. *Szociális Akadémia.* Bp., 1937.

21. Uo. mint az (1) sz. (512–513. old.)

22. Uo. (514–515. old.)

23. Uo. (517. old.)

24. *Hegyesi Gábor* szíves közlése alapján.